

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Проаналізовано експортний потенціал України в період фінансово-економічної рецесії, окреслені шляхи подолання її наслідків та становлення конкурентоспроможності національної економіки.

Проанализирован экспортный потенциал Украины в период финансово-экономической рецессии, намечены пути преодоления ее последствий и становления конкурентоспособности национальной экономики.

The export potential of Ukraine during financial – economic recession is considered in the article; the ways of overcoming its consequences and formation of national economy competitiveness are planned.

Постановка проблеми. Найбільш дієвою й ефективною стратегією інтеграції України у світову економіку є поєднання структурної перебудови економіки з орієнтацією на активне зростання експорту і диференціацію його потенціалу. Цього можна досягти шляхом загального поліпшення інвестиційного клімату, створення механізму стимулювання експорту та формування життєздатних конкурентоспроможних експортних виробництв. Розвиток експортного потенціалу є надзвичайно важливим фактором політики економічного зростання національної економіки.

Усе це диктує необхідність невідкладного здійснення ґрунтовних теоретичних досліджень та пошуку практичних рішень і механізмів, які б дозволили країні прискорити всебічне і повноцінне залучення до світового господарства і тим самим користуватися всіма перевагами міжнародного економічного співробітництва. Разом з тим, недосконалість наявних методів оцінки товарної та географічної структури експорту знижує результативність заходів зовнішньоторговельної політики країни.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти формування, оцінки та активації використання експортного потенціалу різних економічних систем знаходять своє відображення в роботах провідних учених у галузі міжнародних економічних відносин – І. Бураковського [1], Р. Дорнбуша [15], А.І. Кредісова [7], В. Новицького [9], А. Поручник [14], В.Р. Сіденка [10], Дж. Стігліца [12], Н. Татаренко [13], С. Фішера [15] та інших.

Проте чимало питань теорії та практики формування експортного потенціалу залишаються нерозв'язаними за сучасних світогосподарських умов. Наявність ще недостатньо розроблених і невирішених проблем у цій сфері визначили тему дослідження та її актуальність, обумовили зміст, мету та структуру.

Мета дослідження. Розкрити сутність експортного потенціалу як складової формування національної конкурентоспроможності. Дослідити наявні в Україні можливості та визначити напрями посилення експортної складової зовнішньоекономічної діяльності в період фінансово-економічної рецесії.

Вклад основного матеріалу. Зовнішньоекономічний потенціал країни визначається конкурентоспроможністю вироблених товарів і послуг та можливостями використання технологічних, трудових, природних та інших ресурсів країни у структурі світових коопераційних зв'язків. Ступінь реалізації зовнішньоекономічного потенціалу країни характеризується станом її експортного комплексу. Експортний потенціал науковці визначають по-різному, але у кожному з визначень присутні спільні ознаки.

Існує тісний взаємозв'язок між підвищенням конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку та збільшенням експортного потенціалу національної економіки. Зв'язок між потенціалом економіки як можливістю виробляти товари, що користуються попитом на внутрішньому і зовнішньому ринках, та конкурентоспроможністю національної економіки простежується у визначеннях категорії конкурентоспроможності багатьох авторів. Так, В. Новицький розглядає конкурентоспроможність національної економіки як інтегроване поняття, яке включає здатність виробляти товари, що користуються попитом на світових ринках, залучати іноземні капітали завдяки сприятливому підприємницькому клімату, привабливості національної території для життєдіяльності людини, наявності висококваліфікованих фахівців [9].

А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семиноженко визначають конкурентоспроможність як здатність національної економіки виробляти і споживати товари й послуги в умовах конкуренції з товарами і послугами, виробленими в інтересах іншої країни, при цьому результатом конкуренції повинно бути зростання рівня життя населення при дотриманні міжнародних економічних стандартів [5].

Узагальнюючи численні визначення експортного потенціалу та конкурентоспроможності, можна відмітити, що експортний потенціал – самостійна підсистема зовнішньоекономічної діяльності країни, місією якої є забезпечення конкурентних переваг національної продукції та збільшення її присутності на зовнішніх ринках.

Україна має значний економічний потенціал. За рівнем запасів та видобутку мінерально-сировинних ресурсів вона входить до числа провідних країн континенту. В її надрах виявлено

понад 200 видів корисних копалин, відкрито близько 20 тис. родовищ. Україна виробляє до 5% світової мінеральної сировини та продукції її переробки. Країна має значний потенціал міжнародної спеціалізації в галузях АПК. Вона володіє понад 25% найбільш родючих чорноземів світу.

Маючи високі можливості, Україна використовує їх недостатньо ефективно, порівняно з іншими державами. Так, за обсягами експорту товарів на душу населення, Україна поступається не лише розвинутим країнам, але й більшості країн Центральної та Східної Європи (обсяги експорту в розрахунку на душу населення в Україні втричі менші, ніж у Польщі, та в 10 разів менші, ніж в Угорщині).

Експортний профіль України визначають продукти з низькою часткою доданої вартості, зокрема чорні метали та вироби з них, а також товари, випуск яких пов'язаний зі шкідливим, екологічно небезпечним виробництвом – основної хімії. У той же час частка продукції більш високого ступеня переробки, насамперед машин та устаткування, незначна. А питома вага такої наукоємної продукції, як літальні й космічні апарати та їх складові, ледь перевищує 1 %, що не відповідає загальносвітовим тенденціям.

Слабкою ланкою у зовнішній торгівлі України є структура експорту, в якій 3/4 складає сировина та продукти первинної обробки. Найвагоміші експортні можливості все ще зосереджені у традиційних індустріальних і сировинних галузях. Найбільшими товарними групами у структурі експорту промислової продукції є неблагородні метали (42,8 %), мінеральні (10 %), хімічні продукти (майже 10 %) та інші сировинні продукти (12 %). За даними Держкомстату України [11] складено таблицю 1.

Таблиця 1. Агрегована структура експорту промислових товарів України, %

Види продукції	Експорт			
	1996	2005	2009	2010
Неблагородні метали	32	44	41	42,8
Хімічні продукти	12	11	9	9,9
Мінеральні продукти	9	9	14	10,1
Інші сировинні продукти	15	12	12	12,3
Машини, апарати, засоби транспорту	14	13	13	12,9
Інша готова продукція	19	11	11	13,1

Конкурентні переваги вітчизняних виробників зумовлюються наявністю окремих природних ресурсів, особливо залізорудної сировини, розвинутою транспортною інфраструктурою, сприятливим географічним розміщенням, низькою вартістю робочої сили, низьким рівнем витрат на оновлення та модернізацію основних виробничих фондів. Знос основних фондів у промисловості перевищує 50%, а в основній експорторієнтованій галузі – металургії досягає 65%. Саме з металургією пов'язані значні проблеми української економіки та її експорту. Дослідження засвідчують, що зовнішній попит на продукцію цієї галузі практично визначає перспективи розвитку економіки загалом, оскільки металургія формує дуже вагому частку товарного експорту.

Експорт продукції металургії характеризується чутливістю до цінних коливань на світових ринках, значною часткою продукції з низьким ступенем переробки та низькою економічною ефективністю. Нерідко експорт металопродукції орієнтується не на економічну ефективність, а на утримання позицій на зовнішніх ринках з метою забезпечення валютних надходжень будь-якою ціною.

Географія експорту української металопродукції розподіляється за регіонами світу таким чином: країни Близького Сходу (35,3%, або 9,882 млн. т, зростання поставок на 12,8%); країни Європи (21,3%, або 5,951 млн. т, зниження поставок на 14,7%); країни СНД (14,9%, або 4,176 млн. т, зростання поставок на 22,1%); країни Азії (12,9%, або 3,612 млн. т, зростання поставок на 6,5%); країни Африки (9,7%, або 2,708 млн. т, зниження поставок на 2,0%); країни Америки (5,8%, або 1,609 млн. т, зниження поставок на 43,8%) [8, с.141].

За даними «Укрпромзовнішекспертизи», за останні три роки обсяги експорту української металопродукції знизилися більш ніж на 4,5 млн. тонн – із 28,2 у 2007 році до 23,5 млн. тонн у 2010 р. Ніякі ситуативні кон'юнктурні сплески на загальну тенденцію скорочення обсягів експорту не вплинуть. До кінця минулого року виробники змогли відновити колишні обсяги поставок продукції тільки в країни Євросоюзу та Азії. Спад натуральних продажів на ринках Туреччини, країн Близького Сходу та Північної Африки подолати так і не вдалося. У наступні ж роки можливість збуту українського металу на цих ринках може взагалі бути дуже сумнівною.

У цих регіонах інтенсивно реалізуються програми розвитку власної металургії. За останні п'ять років Туреччина запустила декілька нових виробництв загальною потужністю 12 млн. тонн продукції на рік, країни Близького Сходу та Африки – 12,8 млн. тонн. У найближчі ж роки в експлуатацію буде введено ще декілька підприємств у Південно-Східній Азії. Це спричинить радикальне звуження традиційних експортних ринків вітчизняної металургії найближчим часом.

Галузі доведеться мати справу і з жорсткими заходами із захисту внутрішніх ринків Євросоюзу, країн Північної Америки та інших великих імпортерів металу. Ще однією перешкодою для істотного зростання обсягів виробництва в металургії стане, звичайно ж, характерний для кризи невисокий рівень світового споживання металу взагалі. Згідно із прогнозами цього року воно зросте не більш як на 5–5,5% [8, с. 142].

Проте виразним прикладом є збутова політика та діяльність компанії «Метінвест–Україна». Це найбільша металоторговельна компанія на ринку України. Metinvest International S.A. здійснює постачання металопродукції підприємств «Метінвесту» на експортні ринки, за винятком Росії та країн СНД. Останнім часом філософія роботи Metinvest International S.A. змінюється від ролі самостійного трейдера до збутової структури найбільшого вертикально інтегрованого холдингу. Логістичні можливості компанії дозволяють ефективно здійснювати продажі продукції підприємств групи „Метінвест“, а також розвивати напрям інтертрейдингу [8, с. 142].

Для успішного розвитку металургійної галузі, а також для зменшення сировинного характеру експорту з України необхідним є збільшення виробництва високотехнологічної продукції з відповідним рівнем обробки сировини. Для цього важливо об'єднати зусилля підприємств металургійної галузі та державних органів.

В Україні за січень-вересень 2010 р. експорт товарів склав 36252,8 млн. дол. США, імпорт – 41680,3 млн. дол. Порівняно з січнем-вереснем 2009 р. експорт збільшився на 32,1%, імпорт – на 32,2%. Від'ємне сальдо становило 5427,5 млн. дол. (за січень-вересень 2009 р. також від'ємне – 4071,2 млн. дол.). При цьому коефіцієнт покриття експортом імпорту залишився незмінним – 0,87, як і в січні-вересні 2009 року [11].

Зовнішньоторговельні операції проводились з партнерами із 212 країн світу. Обсяги експорту України до країн СНД становили 36,5% від загального обсягу експорту, до країн Азії – 26,8%, Європи – 26,5%, Африки – 5,9%, Америки – 4,2%, Австралії і Океанії – 0,1% [11].

Структурна динаміка українського експорту промислової продукції свідчить, що рух окремих його позицій суперечить світовим тенденціям. Так, у структурі експорту зростає частка неблагородних металів, у той час як у світі вона має спадну динаміку. Частка машин, апаратів, засобів зв'язку, навпаки, зменшується попри те, що у світовій торгівлі вона інтенсивно зростає.

У загальному обсязі експорту товарів порівняно з січнем-вереснем 2009 р. (рис.1) частка чорних металів збільшилася – з 26,1% до 29,6%; енергетичних матеріалів, нафти та продуктів її перегонки – з 4,7% до 7,3%; руд, шлаків та золи – з 3,3% до 5,2%; залізничних та трамвайних локомотивів, шляхового обладнання – з 1,8% до 4,6%; продуктів неорганічної хімії – з 1,7% до 2,2%. Натомість зменшилась частка механічних машин – з 6,9% до 6,2%; електричних машин – з 5,4% до 4,8%; зернових культур – з 9,2% до 4,7%; виробів з чорних металів – з 5,4% до 3,8%; добрив – з 2,1% до 1,8%; насіння і плодів олійних рослин з – 2,2% до 1,7%; паперу та картону – з 1,9% до 1,7% [11].

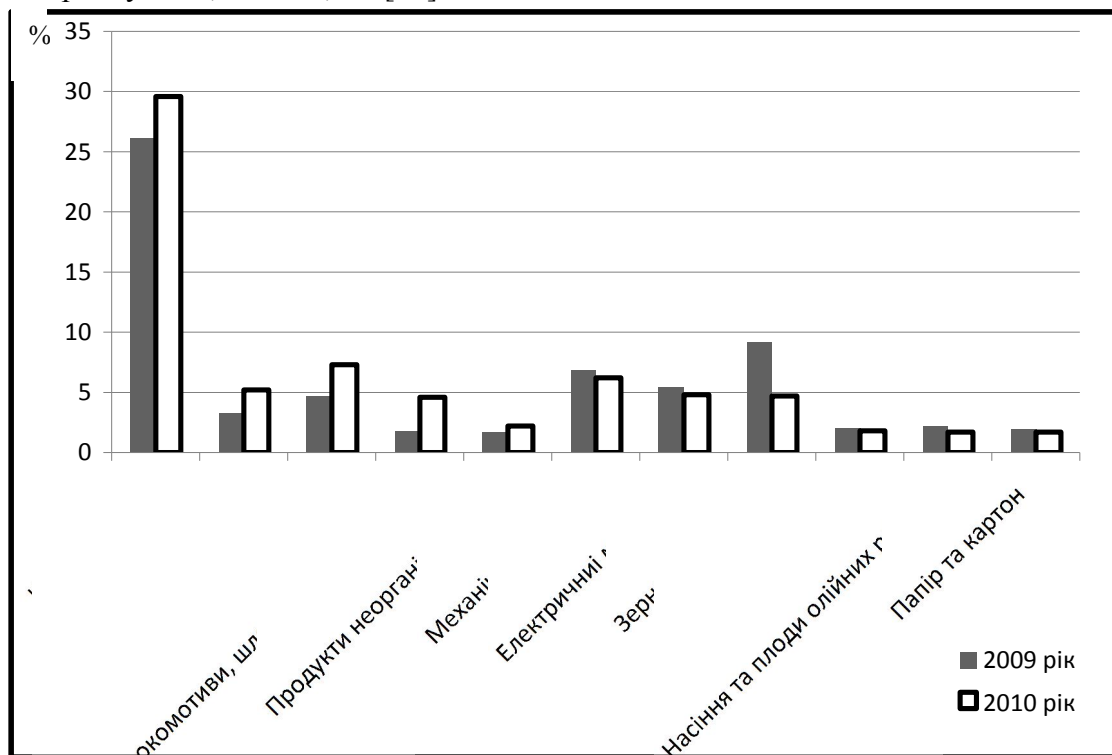

Рис. 1. Порівняння загальних обсягів експорту товарів за січень-вересень 2009 р. і 2010 р. [11].

В останні роки державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності було значно лібералізоване, але розвиток експорту стримують істотні нетарифні обмеження.

Аналіз кон'юнктури світових ринків дозволив виокремити низку товарів, які користуються зростаючим попитом впродовж не одного десятиліття поспіль. Ринкова динамічність цих високотехнологічних товарів зберігається і нині. Але в Україні частка продукції машинобудування в структурі експорту продовжує зменшуватись. Це негативно впливає на експортний потенціал, не дає можливості модернізації підприємств-експортерів.

На сьогоднішній день, за даними Держкомстату України та Державної митної служби України, лише 396 господарюючих суб'єктів нашої держави виробляють продукцію промислових секторів, що в індустріально розвинутих країнах вважаються високотехнологічними: фармацевтичного виробництва; виробництва офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин; виробництва апаратури для радіо, телебачення та зв'язку; виробництва медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників; виробництва літальних апаратів, включаючи космічні. І лише 37% підприємств з високотехнологічних секторів випускають товари, що визнані на міжнародному ринку як високотехнологічні.

До такого стану експорту в Україні призвела політика швидкої непродуманої інтеграції вітчизняної економіки у світову систему міжнародного поділу праці. Ліберальні концепції політики зростання національної економіки незалежної України сприяли стихійному визначенню порівняльних переваг металургійної та хімічної промисловості, які супроводжувались низьким рівнем переробки.

Така інтеграція в систему міжнародного поділу праці має негативні наслідки. Експорт сировинної орієнтації, який забезпечує сьогодні понад 50% валютних надходжень країни, вкрай залежить від кон'юнктури світового ринку. При падінні попиту на метал та зниженні цін в першу чергу стають неконкурентоспроможними технічно застарілі та енергоємні вітчизняні підприємства. Після переходу на європейський рівень цін на імпортований газ та прогноз їх зростання, вітчизняна металургія під загрозою остаточної втрати конкурентоздатності. При дуже високому рівні відкритості економіки Україна не змогла збалансувати свої валютні надходження та валютні витрати. Нагромаджена на сьогодні величина валютного зовнішнього боргу понад 120,5 млрд. доларів США, яка продовжує зростати – яскраве тому підтвердження [4].

У період фінансово-економічної рецесії, який переживають нині усі країни світового господарства, продовжують наростати негативні тенденції у експортно-імпортній діяльності і національної економіки України. Це проявляється у перевищенні імпорту над експортом у зовнішньоекономічній діяльності країни.

За даними Державної служби статистики, у січні-жовтні 2011 р. імпорт перевищив експорт на 11371,6 млн. дол. США. Сальдо торгівлі товарами погіршилось на 4493,3 млн. доларів порівняно з січнем-жовтнем 2010 р. (у січні-жовтні 2010 р. від'ємне сальдо становило 6878,3 млн. доларів).

Експорт товарів у січні-жовтні 2011 р. становив 55 668 млн. доларів, при цьому він збільшився на 35,8% порівняно із січнем-жовтнем 2010 р. Протягом 2010 року сальдо торгівлі товарами погіршилося на 3 572 млн. доларів порівняно з 2009 роком (у 2009 році від'ємне сальдо становило 5737,4 млн. доларів США) [11].

За даними Всесвітнього економічного форуму, в 2010–2011 рр. Україна з індексом 3,9 значно втратила у рейтингу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Report, побудований на основі Індексу глобальної конкурентоспроможності: *Global Competitiveness Index - GCI*), посівши серед 139 країн світу 89 місце перед Гондурасом та демонструючи значне відставання від середньосвітового індексу (4,18). В 2009–2010 рр. Україна посідала 82 місце з індексом 4,0 серед 133 країн світу [6].

Таким чином, значний стримуючий вплив на український експорт справляє комплекс таких факторів: низька конкурентоспроможність вітчизняної промислової продукції; недостатній розвиток вітчизняних систем сертифікації і контролю якості експортної продукції; важкий фінансовий стан більшості підприємств і низький світовий рейтинг надійності України для кредитів та інвестицій, що ускладнює використання іноземних фінансових ресурсів для розвитку експортного потенціалу країни; невідповідність норм українського законодавства у сфері якості експортної продукції нормам, прийнятим у міжнародній практиці.

На сучасному етапі подолання негативних наслідків рецесії в національній економіці нарізла нагальна необхідність невідкладних кроків з боку держави щодо формування цілісної системи заходів стимулювання експорту.

Висновки. Для здійснення більш ефективного залучення України до системи міжнародного поділу праці і світового товарообміну в умовах рецесії необхідне здійснення прогресивної структурної перебудови економіки і відповідного реформування експортного сектора.

Основу цього сектора, крім традиційних галузей видобувної та металургійної промисловості, які виступають зараз основним джерелом валютних надходжень від експорту, можуть скласти високотехнологічні, наукомісткі галузі, пов'язані зі створенням, зокрема, нових по-

колінь літаків, ракетоносців, створенням нових матеріалів, розвитком електрозварювального виробництва, рівень яких не поступається кращим закордонним аналогам. За даними світового банку, за розвитком науки і технологій Україна посідає досить високе місце, що виступає необхідною передумовою для її прогресивної переорієнтації з експорту сировинних матеріалів на готову наукомістку продукцію та на нові технології.

Для вирішення цих проблем важливо відповідним державним структурам стимулювати розробку і фінансування програм розвитку пріоритетних експортоорієнтованих проектів у рамках спеціально створених фондів; розробити і прийняти міждержавні документи про координацію ринків цінних паперів, єдині принципи заставних операцій, страхування ризиків, валютний й експортний контроль; впровадити кредитно-страхову підтримку інновацій і розвитку підприємств-експортерів; надавати адміністративно-організаційну підтримку та впровадити пільги національним виробникам пріоритетної продукції; заохочувати прямі інвестиції національних інвесторів; сприяти розвитку міждержавного лізингу.

Значний експортний та конкурентний потенціал мають також галузі агропромислового комплексу, модернізація яких спроможна вивести сільське господарство на рівень високо-ефективних галузей, які, поряд із іншими, визначатимуть економічний профіль України у системі міжнародного поділу праці. При цьому розширення експортної орієнтації сільськогосподарського виробництва може стати одним із основних факторів економічного зростання галузі та підвищення конкурентоспроможності її продукції.

Важливою умовою зміцнення позицій України на світових ринках є корегування її зовнішньоекономічної політики у напрямку створення конкурентоспроможних транснаціональних корпорацій, озброєних технологіями стратегічного маркетингу на глобальному ринку. Державна підтримка таких високотехнологічних корпорацій об'єктивно необхідна для реалізації великих коопераційних проектів. Специфіка ефективної міжнародної спеціалізації України теж вимагає розробки обґрунтованих маркетингових програм та організації державної підтримки щодо створення міжнародних конкурентних переваг для вітчизняних товарів на світових ринках.

Отже, необхідно невідкладно формувати в Україні сприятливі економічні, організаційні, правові та інші умови для розвитку й ефективного використання її експортного потенціалу, а також створювати механізми державної фінансової, податкової, інформаційно-консультативної, маркетингової, дипломатичної та інших видів допомоги вітчизняним експортерам.

Література

1. Бураковський І.В. Соціально-економічний розвиток: амбітні наміри та суперечливі дії / Бураковський І.В. // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 10. – С. 26–44.
2. Грушинська Н.М., Музиченко М.П. Розвиток експортного потенціалу України в сучасних господарських процесах / Н.М. Грушинська, М.П. Музиченко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7. – С. 19–26.
3. Европейский кризис и европейская стратегия Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.2000.net.ua/2000/forum/evgora/76474.
4. Ингульский В. Рецепт спасения Украины: политика разумного протекционизма. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.2000.net.ua/2000/forum/mnenie/747333.
5. Гальчинський А.С., Геєць В.М., Кінах В.М., Семиноженко В.П. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А.С., Геєць В.М., Кінах В.М., Семиноженко В.П. – К: Знання України, 2002. – 326 с.
6. Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму (за Звітом про глобальну конкурентоспроможність 2010–2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua/publication/econom/WEF%20Global%20Competitiveness%202010.pdf.
7. Кредісов А.І., Панченко Є.Г., Кредісов В.А. Менеджмент для керівників / Кредісов А.І., Панченко Є.Г., Кредісов В.А. – К.: Знання, 1999. – 556 с.
8. Крамчанинова М.Д. Збутова політика металургійних підприємств та проблеми її реалізації / М.Д. Крамчанинова // Прометей. – 2011. – № 1. – С. 139–144.
9. Новицький В.Є. Європейська інтеграція України як фактор її соціально-економічного розвитку / В.Є. Новицький // Міжнародна торгівля у контексті європейської інтеграції: проблеми теорії і практики. Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції 27 травня 2005 р. – К.: УАЗТ, 2005. – С.15–21.
10. Сіденко В.Р. Глобалізація і економічний розвиток / Сіденко В.Р. – К.: Фенікс, 2008. – 376 с.
11. Статистична інформація / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
12. Стиглиц. Д. Ревущие девяностые. Семена развала / Пер. с англ. и примеч. Г.Г. Пирогова. – М.: Современная экономика и право. 2005. – 424 с.
13. Татаренко Н.О. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Моногр. у 2 т. / Н.О. Татаренко, К.: КНЕУ, 2006. – Т. 2. – Бібліогр.: с. 115–188.
14. Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М., Антонюк Л.Л. та ін. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Моногр. у 2-х т. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк та ін.; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2006. – Т. 2. – 592 с.
15. Фишер С, Дорнбуш Р, Шмалензи Р. Экономика / Пер. со 2-го англ. изд. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 864 с.